

עולת ירוחם

חידושים וביאורים על הלכות בית הבחירה לרמב"ם, בתוספת ביאור (בהערות שוליים) על ידי נין המחבר, הרב אושרי ורהפטיג

הרמב"ם פרק א מהלכות בית הבחירה הלכה י כתב:

ומרצפין את כל העזרה באבנים יקרות, ואם נעקרה אבן אף על פי שהיא עומדת במקומה, הואיל ונתקלקלה פסולה ואסור לכהן העובד לעמוד עליה בשעת העבודה עד שתקבע בארץ.

וכתב הראב"ד ז"ל:

א"א עוד אמרו שאם נעקרה האבן ועמד הכהן ועבד במקומה אין דרך שירות בכך.

---

* **הרב ירוחם אשר ב"ר שלמה יעקב ורהפטיג** נולד בפייסק שבליטא בשנת תרל"ה (1875), נפטר בירושלים בשנת תשכ"ה (1965). למד בישיבות מרכזיות בליטא: טלז (שם היה ציר מרכזי בהרגעת הרוחות בפולמוס לימוד המוסר שהתעורר בישיבה), וולז'ין, נובהרדוק ובקיבוץ תלימיד חכמים מובחרים בבריסק (בניהם: ר' משה ור' יצחק זאב סלובייצ'יק והעילוי ממיצ'יט). רבותיו: הרב אליעזר גורדון מטלז, ר' חיים סלובייצ'יק, היה תלמיד חבר לר' שמעון שקאפ, שימש את בעל ערוך השלחן הרב יחיאל מיכל אפשטיין וקיבל ממנו הסמכה לרבנות. היה תלמידו ומקורבו של הסבא מנובהרדוק הרב יוסף יוזל הורביץ, בוולוז'ין למד אצל ר' רפאל שפירא (אשר גם הוא הסמיכו לרבנות). בעלותו ארצה שימש כמגיד שיעור ב'כולל חזון איש' יחד עם החזון איש והרב כהנמן מפונוביז'. לאחר מכן בירושלים (שיכון רבנים ברוממה), מסר שיעורים בסדר קדשים לחברי מערכת 'אוצר הפוסקים'.

הרב ירוחם ורהפטיג לא נשא במשרה רבנית רשמית, למעט זמן מועט כרב עיירה וכר"מ בישיבת נובהרדוק. הוא העדיף שלא לעשות את התורה 'קרדום לחפור בה', והתפרנס ממסחר בעצים ואת יתר זמנו השקיע בלימוד תורה ובכתיבת חידושי, אשר שמונה מהם ראו אור בחייו: **דברי ירוחם** (חידושים בש"ס ופוסקים, בילגורי תרצ"א); **שלמי ירוחם** (חידושים ברמב"ם הלכות קדשים, ירושלים תש"א); **חדושי ירוחם** (חידושים על הרמב"ם, ירושלים תש"ה); **בית ירוחם** (חידושים על הרמב"ם, ירושלים תש"ח); **אמרי ירוחם** (חידושים בראשונים ואחרונים, ירושלים תשי"א); **עולת ירוחם** (חידושים בראשונים ואחרונים ורמב"ם קדשים, ירושלים תשי"ד); **דרכי ירוחם** (חידושים בראשונים ואחרונים ורמב"ם מעילה, ירושלים תש"ז); **אושר ירוחם** (חידושים בראשונים ואחרונים, ירושלים תשכ"ב).

על אף היותם פופולארים מאוד בעולם הישיבות, לא הוצאו ספריו במהדורה נוספת, למעט ספרו 'שלמי ירוחם' שנכנס לפרוייקט השו"ת. במסגרת פרויקט ההדרת ספריו עתיד בע"ה הספר 'חדושי ירוחם' לצאת לאור בהדפסה מחודשת, ובהמשך בע"ה גם יתר ספריו, כולל הספר 'עולת ירוחם', שקטע מתוכו (על הלכות בית הבחירה) מובא כאן.

והנה הכסף משנה פרק ה מהלכות ביאת המקדש הלכה יט¹ הקשה למה לא השיג הראב"ד על הרמב"ם בהא דהשמיט דינא דגמרא זבחים כד ע"א דמחלק התם בין דעתו לחברה לאין דעתו לחברה, דאין דעתו לחברה עבודתו פסולה ובדעתו לחברה אין לנו לפסול². ומסיק לתרץ וזה לשונו:

ולדעת רבינו יש לומר שהוא ז"ל סובר דכי אמרינן דהיכא דאין דעתו לחברה ודאי חייצא לא לפסול העבודה קאמר אלא לומר דצריך ליהדר לכתחילה ומיבעיא ליה היכא דדעתו לחברה אי שרי לכתחילה לעמוד עליה וכיון דלא איפשטא נקטינן לחומרא דלכתחילה לא יעמוד עליה בין שדעתו לחברה בין שאין דעתו לחברה ואם עמד עליה בין כך ובין כך עבודתו כשרה וכו' עכ"ל.

והנה כתב על זה ה'משנה למלך' ז"ל:

דברי מרן תמוהין הם במה שפירש דברי רבינו ז"ל, דלשון חיצא משמע ודאי חוצץ, וכיון דחוצץ אין לך פסול דיעבד גדול מזה עכ"ל.

ונ"ל להביא לישנא דגמרא שם:

תניא, רבי אליעזר אומר: רגלו אחת על הכלי ורגלו אחת על הרצפה, רגלו אחת על האבן ורגלו אחת על הרצפה, רואין, כל שאילו ינטל הכלי ותנטל האבן יכול לעמוד על רגלו אחת ויעבוד – עבודתו כשירה, ואם לאו – עבודתו פסולה. בעי רבי אמי: נדלדלה האבן ועמד עליה, מהו? היכא דאין דעתו לחברה לא תיבעי לך דודאי חייצא, כי תיבעי לך – דדעתו לחברה, מאי? כיון דדעתו לחברה כמה דמחברה דמיא, או דילמא השתא מיהא הא תלישא וכו' תיקו.

ויש לחקור בדברי הגמרא דתלי דין חציצא של אבן ברצפה בדעתיה לחברה, ואם לאו דעתיה לחברה ודאי חייץ. הרי אם היא באמת חציצה האבן על הרצפה האיך דעתו לחברה מבטלת את החציצה, הרי אם עבד הכהן בשעת עבודתו לא היתה מחובר והוה חציצה מאי מועיל כאן מחשבתו.

ואין לדמות להאי דינא דחציצה דתליא בדבר המקפיד דאם אינו מקפיד אינו חוצץ הרי תלוי בדעתו של אדם, לא דמי, דהתם באותה שעה שאדם טובל איכא דבר החוצץ, והשאלה בעצם החציצה אם דבר זה חוצץ, בהא שייך לומר אם בדעתו אינו מקפיד דבר זה אינו חוצץ. מה שאין כן בנידון דידן הרי אם נעקרה האבן ועומד על האבן הרי היא חציצה

1. לשון הרמב"ם שם: "נתנדדה אבן מאבני העזרה לא יעמוד עליה בשעת עבודה עד שתחובר בארץ, ואם עבד עבודתו כשרה הואיל ובמקומה עומדת".

2. לשון הכסף משנה: "ויש לתמוה למה החליט המאמר דאין דרך שירות בכך דמשמע דעבודתו פסולה והלא כיון שעלתה בתיקו אין לנו לפסול העבודה מספק ועוד קשיא לי למה לא השיגו על שהשמיט לחלק בין דעתו לחברה לאין דעתו לחברה דבהא עבודתו פסולה ובהא אין לנו כח לפסלה בדיעבד".

ודאית, אלא מאי דדעתיה לחברה מהיכא תיתי לומר דדעתו זו מבטלת את החציצה הניכר לפנינו.³

אמנם לפי פירוש הכס"מ את הרמב"ם בדברי הגמרא זבחים דחקירת הגמרא היינו לכתחילה, הרי אין כאן חציצה גמורה, אלא נראית כחציצה ומעין חציצה היא, בהכי שייך לחלק דדוקא אם אין בדעתיה לחברה אבל בדעתו לחברה אינה חציצה, אבל לשיטת המל"מ דבאין דעתו לחברה הוה חציצה גמורה לפסול אף בדיעבד, האיך שייך לומר אם דעתו לחברה בטלה החציצה.

אולם נ"ל לפרש חקירת הגמרא באופן אחר לגמרי, על פי דמפרש שם רש"י נדלדלה האבן מקביעותה ומתנענעת ברצפה, כלומר האבן על הרצפה.⁴ והנה הבאתי בספרי שלמי ירוחם סימן לג את קושיית העולת שלמה' – רגלו אחת על האבן ורגלו אחת על הרצפה אמאי הוי חציצה הא מין במינו אינו חוצץ. ותירץ משום דהאבן הוא חולין והרצפה קודש, וחולין עם קודש הוה כמו שני מינים ומין בשאינו מינו מיקריה. אמנם הפרכתי ועיין שם.⁵

---

3. במילים אחרות, בטבילה, מה שנמצא על הגוף לא מוגדר כחציצה, מה שמגדיר אותו כחציצה היא דעת האדם. אבל באבן שנדלדלה, היא במהותה חוצצת, אלא שאם הכהן חושב לחברה, כבר אין לה שם חציצה. אולם מלשון הגמרא משתמע שגם האבן במעמד ניטראלי, הגמרא מגדירה אותה כחוצצת רק כאשר אין בדעת הכהן לחברה.

4. דבריו צריכים עיון, הטענה כי רש"י מפרש שנדלדלה משמעו שהאבן נעקרה והיא מונחת על הרצפה (כפי שמתבאר גם מהמשך דבריו) על פניו אינה נכונה, שהרי רש"י מבחין במפורש בין נעקרה בספיקו של רבה זוטא ובין נדלדלה, על נדלדלה אומר רש"י: "לכאן ולכאן" ועל נעקרה מפרש: "לגמרי, והגומא נראית שם...". אם כן, נדלדלה, משמעו שהאבן נשאת במקומה אלא שאינה מחוברת.

5. לשון העולת שלמה' שם: "אכן העולת שלמה זבחים כד כ' וז"ל ק"ל אמאי הוה חציצה באבן הא מין במינו אינו חוצץ כדאיאת לקמן דף קי וביומא דף נח והרצפה של אבנים היתה כדמשמע בסמוך, ונ"ל דדוקא התם דתרווייהו קדשים הוה מין במינו, אבל הכא דהאבן אינו קדוש והרצפה נתקדשה כדאמר לעיל, הוה כחולין וקדשים דמיקרי מין בשאינו מינו".

ולשון הדחייה: "וקשה לי להבין מהיכא תיתי ליה דלגבי חציצה מיקרי קדשים וחולין מין באינו מינו, אחרי דתרווייהו במציאות ממין אחד הן, דמה לנו אם דיניהם חלוקים. התינו גבי שחטה לשם חולין שהביא המחבר הנ"ל דהתם כל הפסול שאנו רוצים לפסול, הוא משום דחשב בקרבנו לשם בהמה אחרת עם דינים אחרים, בהכי שייך לומר הני מילי אם שינה מחשבתו במין הקדש גופיה דאית לי דיני אחריניה דמיחשבא מינו מין הקדש, אבל אם חשב לבהמה של חולין הרי מחשבת הדינים לגמרי לאו מינו, דלענין הדינים ודאי דחולין לגבי הקדש לאו מינו הוא, דכל עיקר הפסול הוא מחשבתו לדינים אחרים, וכיון דיסוד הפסול הוה בדין שפיר להקפיד על הדין ולא על המציאות".

מה שאין כן בנדון דחציצה דבעינן שיהיו עומדות רגליו על הרצפה, או כגון האימורין על גבי המערכה, דהעיקר הוא שלא תהיה חציצה במציאות, ודאי דעלינו להקפיד על עצם המציאות שביניהם, הילכך לפי דבריו דרצפה הוה אבן הרי במציאותן שוים הן ומיקרי שפיר מין במינו, וחלוקי הדינים שזה אבן חולין והרצפה קודש אין שייך לכאן סוף כל סוף תרווייהו מין אבן הוא, וכמו כן גבי בכור משום דתרווייהו מין בשר ודאי שפיר דמיקרי מין במינו...

אולם הניחא ברגלו עם האבן שהיא חולין, אבל בבעיא דרבי אמי שנדלדלה האבן והיא על הרצפה והכוהן עובד על האבן הרי קודש בקודש הוא, בעל כרחך דאזלינן בתר שמא אמנם תרווייהו קודש, אבל זו נקראת רצפה וזו מיקרי אבן דמשום הכי מחשבא מין בשאינו מינו. הילכך בהכי שייך שפיר לומר דהא האבן היתה ברצפה ושם רצפה חל עליה, אלא נעקרה ואבדה שם רצפה. אבל הני מילי אם אין בדעתיה לחברה אבל אם בדעתיה לחברה הוה כמו דשם רצפה חוזרת לשמה, דלא משתקע מאותה אבן שם רצפה אם דעתו להחזיר לרצפה, דשינוי שם רצפה חוזרת להיות שם רצפה כיון דדעתו להחזירה לרצפה.

דוגמא לזה מצינו בר"ן נדרים נב ע"א דמסביר התם בדין ביטול ברוב, דדבר שיש לו מתירין דלא בטל אף במין בשאינו מינו, כיון דיש לו מתירין ואפשר לחזור להיתר הוה היתר בהיתר, אף על פי דבשעה שנפל האיסור בהיתר בשעת מעשה שם איסור עלה, רק כיון דחוזרת להיתר דנין גם בשעת תערובות כמו עכשיו היתר. כמו כן בנידון דידן לדוגמא מיקרי האבן של רצפה מין במינו, אף על פי שבשעה שעבד הכוהן על האבן הרי זו שם אבן אבל כיון דעתיך לחזור לרצפה ודעתיה להחזיר, דנין גם בשעת עבודתו כמו רצפה והוה מין במינו.

לפי זה אפשר לחלק בין לכתחילה לדיעבד, דאף אם דעתיה להחזיר ולחברה מיהא לכתחילה אסור. אולם כל חקירתי אליבא דרש"י דמפרש דהאבן נעקר ממקומה ועומד על הרצפה והשאלה של חציצה, דבהכי ביאורי שפיר ההסבר של דעתיה לחברה. מה שאין כן דמבאר שנעקרה האבן ועומדת במקומה והפסול הוא שנתקלקלה, אין מקום לחלק בין דעתיה לחברה, דהא אפילו דעתיה לחברה הא כבר נפסל משום דנתקלקלה.⁶

אך יש להסביר כיון דדעתיה לחברה ולתקן הקלקול הוי הדין דליכא בהכי פסול,⁷ אף כי יש לומר דמשום הכי השמיט הרמב"ם החילוק בין דעתיה לחברה או אין דעתיה לחברה, אבל אין זה תירוץ דהא סוף כל סוף הגמרא מחלק הכי, ואפשר דהחילוק שפיר להסביר כמו שביארתי דקלקול בדעתיה לתקן שאני. וכל זה צריך בירור ואין כאן מקום להאריך.⁸

6. זו שיטת הרמב"ם שהזכרה לאור הבנתו ברמב"ם (נתייחס לשיטת הרמב"ם בסוף הדברים). אולם קשה על דבריו, הרי לרש"י על פי פירושו שהאבן נעקרה, יש בה שתי בעיות: חציצה, ונתקלקל. ואם בדעתו להחזירה פותר את בעיית חציצה, אינו פותר את בעיית נתקלקלה.

7. צ"ע שהרי לשון הרמב"ם היא: "הואיל ונתקלקלה פסולה".

8. מו"ז המחבר לומד ברמב"ם בהלכות בית הבחירה ככס"מ. אולם הבנה זו אינה פשוטה. בהמשך דברי הגמרא בזבחים מובא: "רבה זוטי בעי לה הכי, בעי רבי אמי: נעקרה האבן ועמד במקומה, מהו? מאי קא מיבעיא ליה? כי קדיש דוד – רצפה עליונה קדיש, או דילמא עד לארעיית דתהומא קדיש? ותיבעי ליה כל העזרה כולה! לעולם פשיטא ליה דעד ארעיית דתהומא קדיש, והכי קמיבעיא ליה: דרך שירות בכך, או אין דרך שירות בכך? תיקו".

אם כן, הגמרא מדברת על שני מקרים: אבן שנדלדלה, אבן שנעקרה. די פשוט שהרמב"ם בהלכות בית הבחירה מדבר על המקרה של רבה זוטי: "נעקרה האבן ועמד במקומה". ואילו בהלכות ביאת

המקדש על ספיקו של רב אמי: "נדלדלה האבן ועמד עליה". ביחס לנעקרה האבן פוסק הרמב"ם שהיא פסולה ואין לכהן לעמוד עליה עד שיחברו אותה. וביחס לנדלדלה פוסק הרמב"ם שבדעבד כשרה משום שבמקומה עומדת.

חלק מהאחרונים גם הם לומדים ברמב"ם בהלכות בית הבחירה כך, הרמב"ם מדבר על דינו של רבה זוטא, אבן שנעקרה. כך סובר למשל בעל **ערוך השלחן** (הלכות בית המקדש ג, י"ד), אלא, טוען ערה"ש, הרמב"ם למד את דברי רבה זוטי באופן שונה. 'נעקרה האבן ועמד במקומה' אין הכוונה שנעקרה החוצה ועמד הכהן בגומא, כפי שלמדו רש"י והראב"ד, אלא שהכהן עמד על גבי האבן שנעקרה. בכיוון דומה מפרש הקרן אורה בזבחים.

דבריו מסתברים לגרסא שלפנינו, שהרי הטעם שמביא הרמב"ם הוא שהאבן התקלקלה, ואם היה הרמב"ם בהלכה זו מדבר על ספיקו של רב אמי ביחס לאבן שנדלדלה, הרי שם הגמרא אומרת שהבעיה היא בחציצה. אך צ"ע על טענה זו, ראשית, מדוע אם עומד הכהן על אבן שנעקרה, אין דרך שירות בכך? אם תאמר שהאבן זוה, על פניו הוא הדין גם באבן שנדלדלה. ושנית, מלשון הגמרא מוכח כרש"י והראב"ד, שהרי ביחס לאבן שנדלדלה אומרת הגמרא: "ועמד עליה" ואילו ביחס לאבן שנעקרה הלשון: "ועמד במקומה". משמע, שעמד במקום האבן, היינו בגומא. אמנם ר' חיים בחידושו על ההלכה בהלכות בית הבחירה מסביר ברמב"ם כי הוא למד שהלשון: "ועמד במקומה" מתייחסת לאבן ולא לכהן, האבן נעקרה ועמדה במקומה. כבר קדמו בספר מעשה רוקח הכותב שהרמב"ם כנראה גרס בגמרא: "ועמדה במקומה", לשון נקבה, זה ודאי מתייחס לאבן. כך עולה גם מדברי **הקריית ספר** בהלכות בית הבחירה פרק א: "ולכך אם נעקרה אבן אחד, אסור לכהן לעמוד עליה בשעת עבודה". הכהן עומד על האבן.

הראב"ד והכס"מ כנראה סברו כי שתי ההלכות זהות בגלל הגרסא שהייתה לפנייהם בהלכות בית הבחירה. הגרסא שלפנינו בהלכות בית הבחירה היא: "הואיל ונתקלקלה", כלומר, הואיל והאבן נעקרה ונתקלקלה היא פסולה. אולם הכס"מ גורס: "הואיל ונתדלדלה" (כך כנראה גרס גם הראב"ד). לגרסתו, הרמב"ם בהלכות בית הבחירה מדבר על אבן שנתדלדלה. אלא שעדיין צ"ע מדוע פתח בלשון 'נעקרה'. עיין באחרונים שעסקו בשאלה זו.

כדאי להביא את דבריו הקצרים של ספר **מעשה רקה** בהלכות בית הבחירה המיישבים היטב את דברי הרמב"ם לאור הנאמר: "ואם נעקרה אבן אף על פי שהיא עומדת במקומה. נראה דגירסת רבינו בגמ' דזבחים דף כ"ד ועמדה במקומה ובהכי ניחא נמי להשגת הראב"ד ז"ל ולא פסק כבעיני הראשונה דר' אמי משום דאדחיא לה מכת בעית רבה זוטי ולעולם דאין כאן חציצה אלא היא דרך שירות בכך או לא ולכך בנעקרה אסר סתמא ולא ביאר אמנם בנדלדלה דנחות דרגא מנעקרה פסק להדיא סוף פ"ה דביאת מקדש דאם עבד עבודתו כשרה ובהכי ניחא כל מ"ש מרן ז"ל שם ודו"ק".

